

Pontus Rudberg

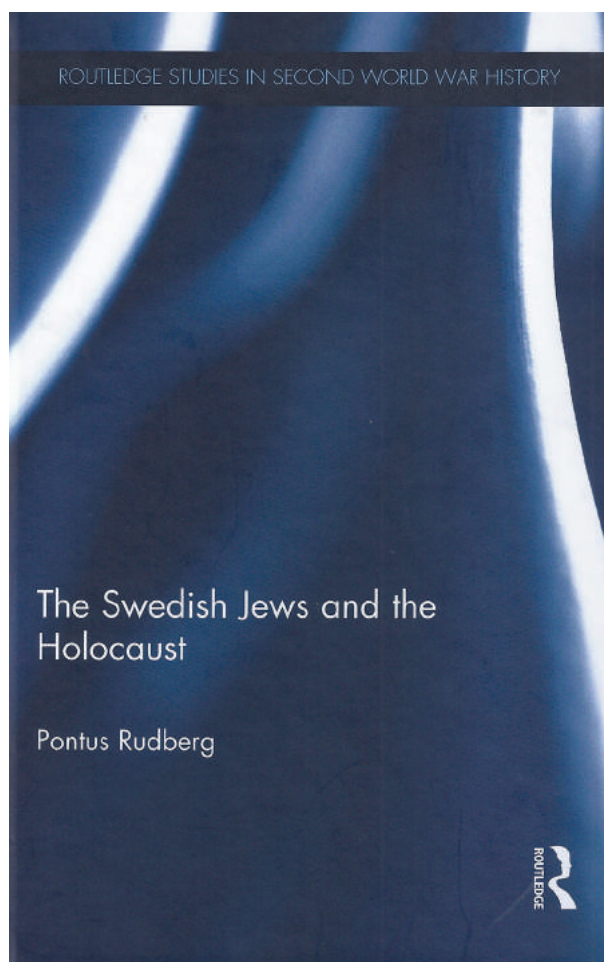
The Swedish Jews and the Holocaust

Routledge, 2017

Af Henrik Lewis-Guttermann

Det prestigøse engelske forlag Routledge udgav i efteråret 2017 den svenske historiker Pontus Rudbergs ph.d.-afhandling ved Uppsala Universitet, *The Swedish Jews and the Holocaust*, i serien ”Studies of Second World War History”. Bogen omhandler det svensk-jødiske mindretals reaktion på det nazistiske Tysklands anti-jødiske foranstaltninger og Holocaust. Den fokuserer specielt på Stockholms Mosaiska Församlingens bestræbelser på at hjælpe europæiske jøder. Disse bistandsaktiviteter blev ofte koordineret og udført i samarbejde med udenlandske jødiske organisationer. Hvad gjorde de for at hjælpe deres trosfæller, og hvad bestemte deres handlinger? Dette er de centrale spørgsmål i Rudbergs undersøgelse.

I tidligere historiografiske publikationer har der været rejst alvorlig kritik af de svenske jøder for påstået passivitet og ligefrem modstand over for aktiv indsats for de udryddelsestruede jøder under nazisternes kontrol. Navnlig har den svensk-amerikanske forsker Steven S. Koblik præsenteret et stærkt negativt syn på de svenske jøders holdning. Denne kritik gør Rudberg med sit grundige forskningsarbejde og præsentation effektivt op med ved at vise, at svenske jøder med ihærdighed ydede betydeligt mere for at hjælpe jøderne i Europa end tidligere fremstillet – og endda gjorde talrige andre forgæves forsøg.

Anmeldelser

I forhold til Danmark fokuserer Rudberg i sin afhandling især på et enkelt element: Transporten over Øresund. I foråret 1943 var en gruppe på ni *chalutzim* under uddannelse på Bornholm, da den tyske besættelse af Danmark fandt sted. Af disse var flere oplært og beskæftiget som fiskere. De besluttede at søge illegalt til Sverige i en "lånt" båd, som de med kyndighed sejlede til Skåne. De blev vel modtaget om end også reprimanderet. Da historien nåede frem til tyskerne i Danmark, vakte den vrede og blev påtalt over for de danske myndigheder og Mosaisk Trossamfund. Benjamin Slor og Julius Margolinsky, som havde det overordnede og praktiske ansvar for alle, overvejende tyske, *chalutzim* i Danmark, advarede disse i strenge vendinger mod at gøre tilsvarende og derigennem bringe alle *chalutzim*, og muligvis også danske jøder, i fare for tyske repressalier.

Selve flugten fra Bornholm er beskrevet gennem vidnesbyrd i Ole Barfoeds kartotek, som også har fundet vej til bogen *Dage i oktober* redigeret af Bent Blüdnikow og Klaus Rothstein. Men et andet og mere vidtrækkende efterspil beskrives af Rudberg. For de fiskeri- og søkyndige *chalutzim* besluttede sig for, efter at have fundet sikkerhed i Sverige og efter drøftelser med *chalutzim* i Sverige, at forsøge at bringe andre af deres fæller fra Danmark over Øresund. Dertil måtte man have midler til at købe en egnet båd og udstyre den til formålet. Flere af de ledende svenske jøder i flygtningearbejdet og individuelle jødiske velhavere, blandt andre Bonnier-familien, tilvejebragte midlerne. Da det var en illegal handling, kunne de officielle svensk-jødiske organisationer ikke deltage. Planen blev sat i værk, men uden større held. Efter ni forgæves sejladsere uden at få kontakt på den danske side blev aktiviteten foreløbigt indstillet og først genoptaget i efteråret, hvor 243 jøder blev sejlet til Sverige. Så gik det galt, og båden blev opdaget af tyskerne, som dog efter afhøring i Dagmarhus overraskende lod besætningen sejle tilbage til Sverige. De havde tilsyneladende udvist tilstrækkelig *chutzpe* og kløgt under afhøringerne.

Efterhånden som det stod klart, at det begyndte at trække sammen om de danske jøder, voksede bekymringen blandt de svenske jøder, ikke mindst med de mange stærke familiebånd på tværs af Øresund. Tråden

fra de "bornholmske" *chalutzim* blev efter tyskernes aktion mod de danske jøder i oktober taget op af andre og den illegale indsats kraftigt forstærket, finansieret og organiseret af fremstående svenske jøder med Ivar Philipson i spidsen. Til trods for at han allerede sad i ledelsen af flygtningearbejdet for *Mosaiska Församlingen* i Stockholm (MFST), handlede han nu som privatperson. På et par timer lykkedes det ham allerede den 4. oktober at rejse den betydelige sum af 103.000 svenske kroner (senere kraftigt forøget gennem nye donationer). For egne og indsamlede midler købte han to både til brug for overfarten fra Danmark. Svenske frivillige roere i talrige små både deltog ligeledes i redningsaktionen og bragte godt 100 danske jøder i sikkerhed.

Philipson begav sig allerede næste dag den 5. oktober med toget til Malmø og mødtes der med blandt andet de to danske redaktører Leif B. Hendil og Ebbe Munch repræsenterende Dansk-Svensk Flygtningetjeneste samt fremtrædende lokale jøder. Ivar Philipson blev svensk repræsentant i Flygtningetjenesten og holdt de svenske myndigheder fuldt informeret om dens aktiviteter. Det svenske udenrigsministerium, politi og forsvar tilvejebragte de nødvendige papirer, tilladelser og logistik ved ankomst og i land. Rudberg kalder indsatsen "*The Danish Dunkirk*".

Malmø-menigheden var den eneste i Sverige, hvor de østfra og senest tilkommende jøder efterhånden dominerede ledelsen, og viljen til at yde de dansk-jødiske flygtninge hjælp var stor. Det var den såmænd bredt i både Skåne og Sverige generelt. Til gengæld varede det kun kort tid, inden den danske stat gennem flygtningekontoret i Stockholm under ledelse af Stefan Hurwitz overtog de væsentligste økonomiske forpligtelser.

Omstændighederne omkring de danske jødernes flugt til Sverige er allerede veldokumenteret. Den officielle svenske holdning og indsats var i særdeleshed anderledes positiv, end det havde været tilfældet, da det tidligere gjaldt om at redde tyske og østeuropæiske jøder, hvor også den svenske folkestemning i betydeligt omfang var præget af modvilje og i flere kredse direkte antisemitisme. I alt havde kun 4.000 jøder fundet sikkerhed for nazisterne i Sverige indtil den gæstfri modtagelse af

de omkring 7.000 dansk-jødiske flygtninge.

I Sverige var det ved lov pålagt alle indbyggere at være medlem af et anerkendt religiøst samfund. Jøderne var regionalt organiseret i primært fire større mosaiske samfund henholdsvis i Stockholm, Göteborg, Norrköping og Malmø. Hvert af disse samfund (og flere af de mindre) ydede en indsats for at bistå og redde så mange jødiske liv som muligt. Ikke mindst ved konstante fundraisingkampagner og forhøjet menighedsskat. Men det var naturligvis i Stockholm, det store læs blev trukket, og væsentligst her, kontakterne til det svenske regeringsapparat og udenlandske jødiske organisationer blev knyttet og udbygget. Derfor er hovedfokus i bogen også på MFST. Ikke desto mindre var det karakteristisk for hjælpearbejdet, at indsatsen ikke havde en decideret centraliseret organisatorisk og hierarkisk ledelse. Arbejdet var fordelt på et utal af større og mindre organisationer og blandt enkeltpersoner, der oftest gik igen i flere forskellige sammenhænge – og indimellem også udviklede personlige modsætningsforhold.

Stockholms største menighed og synagoge var og er fortsat reformorienteret, men i hjælpearbejdet var der modsat situationen i USA ingen uoverensstemmelse mellem reform, sekulære, ortodokse og zionister. Man trak i enighed på samme hammel. Selvom de kun udgjorde ca. 30 procent af de svenske jøder, lå ledelsen i MFST fast blandt de ”gamle” især tyske slægter, og fokus for redningsarbejdet var indtil udbruddet af Anden Verdenskrig rettet mod at hjælpe de tyske jøder ud af landet og gerne til Sverige, i det mindste som transitstation. Det var dog stærkt begrænset, hvor mange der kunne gøres noget for på grund af en stærkt restriktiv svensk indvandrings- og flygtningepolitik, ikke helt ulig den danske. Denne politik blev ikke fraveget før de tyske aktioner mod først de norske jøder i oktober 1942 og navnlig de danske året efter. At det på dette tidspunkt (efter slaget ved Stalingrad) allerede lå i kortene, at tyskerne ville tabe krigen, har næppe været uden betydning.

Ud over de danske, norske og tyske jøder rettede den svensk-jødiske redningsindsats sig markant og i nogen grad vellykket mod jøderne i Bulgarien og Budapest. Om end Rudbergs fokus er på de jødiske organisationer, får enkeltpersoners bidrag også opmærksomhed, især to: Den lettisk-jødiske flygtning og velhaver Gilel Storch og Sveriges overrabbiner, professor Marcus Mordechai Ehrenpreis, der begge engagerede sig med utrættelig energi. Derimod nævnes Karl Bermans navn kun i en bibemærkning. Større opmærksomhed fik han imidlertid fra dansk side og blev hædret for sin indsats af både Christian 10. og den danske modstandsbevægelse.

Bogens styrke ligger i det indtryk, læseren får af navnlig den jødiske stockholmerledelse, dens baggrund, overvejelser og indsats for at hjælpe de tyske jøder og sidenhen, hvor muligt, andre jødiske samfund inden for nazisternes rækkevidde og udryddelse. Paralleller er tydelige mellem de svenske og danske myndigheders holdning samt overensstemmelserne i de to skandinaviske landes jødiske ledelse før den tyske besættelse af Danmark. Helst ville man hjælpe tyske jøder med at finde sikkerhed i tredjelande. Ikke at det fremgår af bogen, men dette gjaldt i øvrigt for flere jødiske samfund. Eksempelvis i Sydafrika, hvor *The Jewish Board of Deputies* henstillede til hjælpeorganisationer i Storbritannien om ikke at hjælpe flere tyske jøder til Sydafrika.

Rudbergs betydelige værk grunder sig på et omfattende, prisværdigt arkivarbejde og kan varmt anbefales, hvis man vel at mærke har en dyb interesse i emnet. For der er tale om et decideret faghistorisk arbejde, som måske i sin detaljerighed kan trætte en bredere læserkreds. En praktisk hjælp ville have været en fortegnelse over de mange forskellige hjælpeorganisationer, der oftest kun omtales ved akronymer. Fremstillingen kan nok også for nogen være svær at overskue. Hovedindtrykket af *The Swedish Jews and the Holocaust* er ikke desto mindre overbevisende og særdeles positivt.